

ס פ ר י ם

Eliahu S. Likhovski: Israel's Parliament —
The Law of the Knesset *

ספר זה, אשר יצא לאור באכסניה מכובדת, יועיל בראש ובראשונה לקהל קוראי אנגלית הקרובים אל תורת המשפט ואל מדעי המדינה. להם הוא ישמש מורה-דרך בתוך שטח שהיה סגור בפניהם עד כה במתסום השפה העברית. הם יגלו שמדינת ישראל אינה נמצאת מאחורי הרי החושך אלא היא שייכת במבנה החוקתי שלה לעולם המשפט המקובל, ובעולם זה סדנא דארעא חד הוא: רבות מבעיותיה של ישראל משותפות לה ולדמוקרטיית המערביות, ולכמה מן הפתרונות שהיא מצאה עד כה יכול להיות ענין גם לאחיותיה הקשישות ממנה במשפחת המדינות. גם הקורא הישראלי ימצא בספר תיאור תמציתי של משטרנו החוקתי, על-פי מקורותיו ההיסטוריים ומרכיביו המשפטיים. חשוב לנו הסיכום הזה של הקיים בשעה זו דווקא כאשר אנו נמצאים ללא ספק על מפתן תקופה חדשה של הבהרות הכרחיות, ואולי גם של שידוד מערכות יסודי במשפטנו החוקתי.

שמו של הספר אינו משקף במלואו מה שיש בו ומה שאין בו. יש בו הרבה יותר מאשר חיבור על דיני הכנסת. עיקר הספר מוקדש לתיאור של יחסי הגומלין בין הכנסת ובין הזרועות האחרות של השלטון המרכזי: נשיא המדינה, הממשלה ובתי המשפט. הפרקים הראשונים — מבוא היסטורי ופרקים על כינון הכנסת ועל החסינויות שלה ושל חבריה ועל הבחירות לכנסת — כאילו מהווים את הרקע לגושא המרכזי. כך מתרחבת יריעת הספר ומתפשטת על עיקרי המשפט החוקתי בישראל בכללם. כנגד זה קיצר המחבר בתיאור פעולותיה של הכנסת עצמה כגוף מחוקק, מחליט ומבקר. במשך שנות קיומה של הכנסת כבר הצטברו תקדימים של "מעשים שהיו" והחלטות של יו"ר הכנסת וסגניו, של ועדת הכנסת וועדת הפירושים שלה — תקדימי נוהג היכולים להמחיש את דרכי פעולתה הלכה למעשה. הומר זה גלקט בספרו העברי של צידון. הספר שלפנינו נמנע כמעט לגמרי מלהכנס לשטח זה, וברור שהמחבר המלומד לא התיימר לכתוב אוסף "כל-בו" מעין חיבורו הקלסי של Erskine May על הנוהג הפרלמנטרי באנגליה. מן המבוא ההיסטורי ולאורך הפרקים האחרים של הספר מובלט היטב המיזוג בין המסורת הפרלמנטרית של התנועה הציונית ובין עקרונות חוקתיים של המשפט המקובל האנגלי, הנותן למשטר החוקתי שלנו את צביונו המיוחד, מעין יפיותו של שלטון החוק וריבונות הפרלמנט באוהלה של שיטת הבחירות היחסיות ו"המפתח" המפלגתי. בנספח

.Clarendon Press, Oxford, 1971 *

מיוחד "הטיעון נגד שיטת הבחירות הקיימת", ניתן תיאור שקול של הטענות בעד ונגד השיטה היחסית, שממנו ניכר היטב כי המחבר אינו נמנה עם אלה הרואים בשינוי שיטת הבחירות את חזות הכל לריפוי חולייו של הגוף הפוליטי הישראלי.

הבעיות המשפטיות הקשות שהכנסת יצרה כמו ידיה בהחלטתה הסתומה על כתיבת החוקה "מגילות מגילות" זוכות לדיון יסודי וממצה. אני משער שעיקרי הדברים על נושא חשוב זה כבר היו בכתובים עם המחבר, כאשר בא פסק-הדין של בית המשפט העליון בענין ברגמן נ. שר האוצר (כ"ג פד"י (1), 693), כמו רוח פרצים שהפכה את היוצרות. לעניות דעתי מוטב היה לרכז את הדיון בפסק-דין זה במקום אחד בספר, אולי בצורת נספח נוסף. תחת זאת עשה המחבר מאמץ רב כדי לשלב בגוף דבריו אותם שינויים שהיו נראים לו דרושים כחוצאה ממתן פסק-דין זה, ועל כן פזורות הערות על פסק-הדין ביד רחבה על-פני דפי הספר כולו. דומני שתוך כדי כך מפריז המחבר — כמו אחרים לפניו — בהערכת חשיבותו של פסק-דין זה כפוסק הלכות, להבדיל מחשיבותו להמצאת המחשבה על בעיות שהגיעה העת לפתרן. בית המשפט העליון לא פסק בשאלות היסוד שששויות היו להתעורר לפניו, אילו הטוענים היו מעמידים אותן על הפרק. אפשר להתווכח על כך אם בית המשפט היה חייב לדון בהן על-פי יזמתו, אך אין לקרוא אל תוכו מה שאין בו, דהיינו הכרעות בשאלות יסוד אלה. למשל, בעמ' 67 אנו קוראים כי "נראה הדבר שבהחלטת בית המשפט (בענין ברגמן) כרוכה הנחה רחבה הרבה יותר, שבית המשפט יכול להפוך על פיה חקיקה של הכנסת שהוא רואה אותה כסותרת את את רעיונות היסוד של אופיו הדמוקרטי של שיטת הממשל". לא אדע מנין נשאבה הערכה מפליגה זו של אותו פסק-דין, על מה שנאמר בו ומה שמשמע ממנו. למיטב הבנתי לא חרג בית המשפט מעולם ממסגרת התפקיד המוטל עליו, לפרש את חקיקת הכנסת. יותר קולע, איפוא, הסיכום המופיע בעמ' 79, כי "ברור, אפילו אחרי ההחלטה בפרשת ברגמן, שהכנסת מוסמכת לחוקק (א) בכל ענין בדרך הקבועה בסדרי החקיקה שלה; (ב) שכנראה אין לתקוף את תוקפה של החקיקה אשר נתקבלה כך בשום בית-משפט, אבל (ג) שהכנסת יכולה להיות קשורה בדרישות דיוגיות מיוחדות של הליכי החקיקה שנקבעו על-ידי קודמותיה". גם כאן הייתי מסייג את הדברים בהערה שפסק-דין ברגמן לא פסק הלכה לגבי (ג), כי הוא לא נדרש לעשות כן. עם זאת יש הגיון רב בסברה שאם הכנסת קובעת בחוק-יסוד את הצורך ברוב מיוחס לשינוי הוראה שבאותו חוק-יסוד, הרי שעל כל פנים כוונתה של אותה כנסת היא רצונה לא יושם לאל על-ידי כנסת יותר מאוחרת, בדרך התעלמות מחוק מפורש שהוחק על-ידי קודמתה בצורה המיוחדת של חוק-יסוד. יציבות המשטר החוקתי מחייב את כיבוד רצונה של כנסת קודמת, אשר הובע כך, גם מעבר לתקופת כהונתה.

גם הערכת חשיבותו של פסק-הדין בענין ירדור נ. ועדת הבחירות המרכזית לכנסת (י"ט פד"י (3), 365), נראית לי מופרזת במקצת, כי — בניגוד לדעתם של המחבר ושל אחרים — בית המשפט לא ביטל חקיקה קיימת של הכנסת על יסוד הכרזת העצמאות כמעין "חוקת-על", אלא הוא שמר גם שם על גבולות סמכותו כפרשן החוק, אמנם בדרך פרשנות יוצרת.

מאלף במיוחד הדיון בהבחנה בין סוגיות משפטיות השפוטות בפני בית המשפט לבין סוגיות פוליטיות שמהן ימשוך בית המשפט את ידו. דיון זה עובר כחוט השני בספר כולו. אך מדוע סבור המחבר (בעמ' 100) ששיטת הבחירות היחסית, המעוגנת בסעיף 4 של

חוק יסוד: הכנסת, ראויה פחות לפיקוח שיפוטי מאשר עקרון השוויון שבאותו סעיף אשר נדון בפרשת ברנמן?

בדיון על הסמכות לכריתת אמנות בין-לאומיות (בעמ' 4-123) חסר פסק-הדין המנתה בענין קמיאר (ע"פ 131/67, כ"ב פד"י (2), 85); וישנם עוד סימנים כמו, למשל, ההערה בעמ' 3 שחוקי הקרקעות העותומניים עומדים עדיין בתוקפם, המעידים שבחלקו נכתב הספר עוד לפני זמן מה ולא בכל מקום עודכן מה שהיה נכון בשעתו.

משפע הסוגיות הנדונות בספר אזכיר עוד כמעניינות במיוחד את הסמכויות של "רשויות מוסמכות" והפיקוח המשפטי עליהן (בעמ' 142 ואילך), ובו ניתוח מפורט של מסקנות ועדת אגרנט על סמכויות היועץ המשפטי, וכן "בעית ג'למה" – אם הכנסת יכולה להורות לשר כיצד לנהוג בענין ספציפי. דעת המחבר בשאלה האחרונה היא (בעמ' 9-138) שהשרים חייבים לציית גם להוראות "מינהליות" של הכנסת. מכלל זה הוא מוציא ממשלת מעבר – דעה הפוכה מדעתו של פרופ' רובינשטיין בספרו על המשפט הקונסטיטוציוני (בעמ' 8-197) הסבור שרק שרים בממשלת מעבר חייבים לציית להוראות הכנסת.

הערות מעטות אלה רחוקות מאוד מלמצות אף ברמז את החומר העיוני הרב והמטען המחשבתי שהושקע בספר זה. במתכוון הגביל המחבר את עיוני לגבולות המשפט הפוזיטיבי, ובדרך כלל אין הוא מפליג למרתבי הוויכוח הנפתח עתה אצלנו בכל עונו, על הדין הרצוי ביחס לחוקה כחוק עליון ודרכי הפיקוח הרצויות על הגשמת החוקה. כן נמנע הספר מלגלוש אל תוך דיון בסכנות המאיימות בימינו על כל משטר פרלמנטרי נוסח המערב, כגון ויתור הפרלמנט על סמכות החקיקה שלו בכל העניינים הרבים והמגוונים שבהם עוברת סמכות זו לידי מחוקקי-המשנה למיניהם, ושטירת עצמאותו וחיוניותו של הפרלמנט בפני כוחה של הממשלה המכוונת את צעדיו במידה גוברת והולכת.

כללו של דבר: הספר שלפנינו הינו "כרטיס ביקור" נאה של משטרנו הפרלמנטרי הצעיר ששרטיו חזקים וצמיחתו בריאה, והוא תובע את מקומו הראוי לו בין המתוקנים שבמשטרים.

משה לנדוי*

ד"ר יוסף גרוס : דיני חברות בישראל, החוק והפסיקה

1. מספר החברות הרשומות בישראל עולה בהתמדה ויחד אתן עולה משקלן השולי בכלכלת המדינה; העוסקים בדיני החברות הם רבים למדי, בין שאלה משפטנים ורואיי-חשבון ובין שאלה מנהלים, בנקאים ואנשי עסקים בכללותם. מכאן, הדרישה לספרות מקצועית בדיני החברות ההולמת את הדרישות של ציבור זה.
2. ספרים מקיפים ושיטתיים דרושים בכל ענף משפטי, אולם אין, אולי, תחום אחר שהדרישה לספר מקיף ושיטתי היא כה גדולה כמו בדיני החברות. פקודת החברות איננה קוד שלם ורבים מן הדינים וביניהם אחדים מן היסודיים ביותר, פזורים במאות פסקי-דין אנגליים וישראליים שלא כולם מתיישבים על נקלה איש עם רעהו. ההתמצאות בפסיקה ענפה זו והקשר בינה ובין הפקודה אינם מן הדברים הקלים ורק המשפטנים המעטים המתמחים בדיני חברות מוצאים את דרכם ביער הפוסקים והפרשנים.
3. פקודת החברות הועתקה רובה ככולה מחוק החברות האנגלי משנת 1929 ואפשר היה לחשוב שספרי הפרשנות האנגליים המצויינים יספקו את הדרישה. אולם, לא כל הוראות הפקודה זהות להוראות החוק האנגלי משנת 1929, והמחוקק הישראלי תיקן וחדש בתחומים שונים; נזכור לשם דוגמה את חוק השליחות, תשכ"ה—1965, שבסעיף 6(ג) שבו שינה אחת ההלכות הידועות של המשפט האנגלי בענין ההסכמים המיקדמיים וחוק ניירות ערך, תשכ"ח—1968, שהסדיר מחדש את כל הדינים המתיחסים לתשקיף ולהצעת מניות לציבור. מלבד אלה, תוקנו סעיפים אחדים שהם אולי פחות חשובים מבחינה עיונית אבל לא פחות חשובים מבחינה מעשית; נזכור בין אלה את תיקון הסעיף 43 בדבר הגדלת הון החברה ואת הסעיף 220(א) בענין זכות קדימה בפירוק. בינתיים, נמצאת בדיון בכנסת הצעת חוק לתיקון פקודת החברות (מס' 13), תשל"ב—1971, שאף היא יתקן רבים מסעיפי הפקודה. אמנם גם הצעת חוק זו לא תנהיג את הריפורמה המקיפה והמיוחלת של דיני החברות שכולם מצפים לה, אבל תרחיק את המשפט הישראלי עוד יותר מן המשפט האנגלי. יתר על כן, המחוקק האנגלי לא קפא על שמריו ובשנת 1948 החוק הוחלף בחוק חדש וגם זה תוקן באופן נרחב ב-1967. על כן, כל המעיין בספרים האנגליים בדיני החברות חייב לבחון אותם בדייקנות ולהפריד בין חידושי ההלכה של הדין החדש לבין ההלכות שמקורן בהוראות חוק שהן זהות או דומות לאלה של הפקודה הישראלית. הבחנה זו טובה למומחים—אינה טובה לציבור הרחב.

ספרים

4. משום כך, כאשר יצא לאור ספרו החדש של ד"ר גרוס, נתקבל בציפייה ובהתרגשות. אולם עיון קל בו הוכיח, כי אין זה הספר שהמקצוע ממתין לו, הוא רק הקדמה לספר זה.
5. הספר מחולק לשלושה חלקים: (א) מבוא; (ב) החוק; (ג) הפסיקה. במבוא בהיר ומדויק, בן 11 עמודים, סוקר המחבר את הרקע לפקודת החברות, מבנה הפקודה, התיקונים לפקודה, המשפט המקובל כמסלים הוראות הפקודה, הפרשנות והצורך בריפורמה.
- בחלק השני פירסם המחבר את נוסח הפקודה וחוק ניירות ערך (בסך-הכל 170 עמ'). החלק האחרון הוא אוסף של הפסיקה הישראלית בדיני החברות (170 עמ').
6. החידוש העיקרי שבחלק ב' הוא שפקודת החברות נתפרסמה בו בנוסח עברי מעודכן לתאריך 30.9.1970 כשנוסח זה מושווה עם המקור האנגלי ומתוקן בכל מקרה שהתרגום העברי הרשמי של תקופת המנדט כלל שיבושים וטעויות.
7. אולם, ללא ספק, חשיבותו של חלק ג' עולה על זו של חלק ב'. בחלק זה מיינ המחבר את הפסיקה הישראלית וחילק אותה לפי נושאים בהתאם לסדר המקובל בספרים השי-טתיים של דיני החברות. באופן זה יכול הקורא לעיין בפסיקה ולעבור מנושא לנושא לפי סדר הגיוני ומוכר לכל עוסק בתחום זה.
- חידוש נוסף הוא בפירוט הספרות המשפטית שנכתבה בישראל בדיני חברות בראש כל פרק ופרק.
8. אין כל ספק שחידושים אלה ראויים להערכת, אבל הספר אינו ספר ב"דיני חברות". הוא case-book בתוספת החוק ורשימות הספרות הישראלית בדיני חברות.
9. בחזרת case-book של הפסיקה הישראלית הספר אינו יכול לתת תמונה מלאה של הפסיקה בדיני חברות. למרות המספר הניכר של פסקי-הדין שניתנו בישראל בתחום זה, בכל זאת, הפסיקה הישראלית בדיני חברות מעוגנת ברובה בפסיקה האנגלית. באנגליה ניתן המספר המכריע של פסה"ד המנחים, ובלי ידיעתם אין להכיר את דיני החברות הנו-הגים בישראל. לספרו של ד"ר גרוס שימוש יעיל בתורת ספר משלים ל"case-book אנגלי.
10. נראה שספר זה היה צריך לכלול אינדקס אלפא-ביתי אנליטי מפורט. נכון אמנם שהמחבר הקדים לספר מפתח הפסיקה, אבל מפתח זה ערוך לפי הסדר המקובל של הרצאת הנושאים בספרים הדנים בדיני החברות ולא לפי הסדר של הא"ב. שיטה זו מקשה במידת מה על הקורא שעניינו היפוש האסמכתאות.
11. האמת היא, שהספר הוא הקדמה לבאות. כל מי שכוונתו לכתוב ספר בענף משפטי, עליו לאסוף את הפסיקה ולמיין אותה. עבודה מוקדמת זו נעשתה על-ידי המחבר. אנו מאחלים למקצוע המשפט שהמחבר עצמו או אולי מחבר אחר ינצל את העבודה שנעשתה, ויכתוב את הספר המקיף והשיטתי בדיני החברות הדרוש לכולנו.

פרופ' ג. פרוקצ'יה

ג. טדסקי (עורך), י. אנגלרד, א. ברק ומ. חשין :

דיני הנזיקין (תורת הנזיקין הכללית) *

ספר זה אינו זקוק כיום להצגה. תוך התקופה הקצרה שחלפה מאז הופעתו היה לספר יסוד להוראת דיני הנזיקין בפקולטאות למשפטים בארץ ואין הוא נעדר מספריותיהם של עורכי הדין. הספר זכה לעמדה זו מסיבות אחדות.

ראשית – ראשוניותו. עד לפרסום הספר פורסמו בארץ שלושה ספרים שנכתבו על-ידי המחברים שנטלו חלק בכתיבת ספר זה. האחד דן בתולדותיה של פקודת הנזיקין; ושני האחרים עסקו כל אחד בסוגיה משלו הלקוחה מדיני הנזיקין.² אמנם היו נסיונות להקיף בספר את כלל דיני הנזיקין, אך אלה לא יצאו מכלל סקירה של דיני הנזיקין האנגליים והסתקפותם בפקודת הנזיקין או קבצים של פסיקה.³ אולם ראשוניותו של הספר חורגת מתחומי הארץ. אין בארצות שדיני הנזיקין שלהן מבוססים על המשפט האנגלי, חיבור בהיקף הדומה לזה שבפנינו, שכל עניינו בתורת הנזיקין הכללית. שנית, יונק הספר את סמכותו מסמכות מחבריו. חברו כאן כל שעסק בדיני הנזיקין בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית, וחלק ניכר מהנזקקים לספר נמנים על תלמידיהם ועל מי שהיו תלמידיהם.

בתוכן העניינים שבראשית הספר צויין מחברו של כל חלק. בכך סיפקו את סקרנות הקורא, שאחרת היה יכול להשתעשע בזיהוי בעליהם של חלקי הספר, על-פי דעות שהובעו על-ידי המחברים במקומות אחרים. בכך גם פטרו המחברים עצמם מהצורך להביא לאחידות סגנון. ההבדלים בסגנון בין מחבר לחברו הינם גדולים, ואין בזה פגם. הגיוון בלשון הופך את הקריאה לקלה ומהנה יותר.

חלוקת העבודה בין המחברים קיצרה בודאי את הזמן להכנת הספר, ותרומת כל אחד מהם – העשירתהו. אולם מרבית מגרעותיו של הספר טמונות דווקא בפיצול העבודה בין מחבריו, ובאי תיאומה בשעת עריכה. הדבר מתבטא, למשל, בהעדר הפנייה לחלקים שנכתבו על-ידי אחד המחברים וזלת מחברו של אותו חלק. כך, למשל, בחלק על נזיקין ו"עשיית עושר ולא במשפט" נזכר החוק לתיקון דיני הנזיקין האזרחיים (הטבת נזקי גוף), תשכ"ד–1964.⁴ מכיוון שהחוק נזכר בקצרה מפנה מחברו של חלק זה, בהערת

* הצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, ירושלים, תשל"ל, 848 עמודים.

1 טדסקי ורונגטל, פקודת הנזיקין לאור תולדות התנוונה ותיקונה.

2 ברק, אחריות שילוחית בדיני הנזיקין, תשכ"ה; ואנגלרד, הכלל "הדבר מדבר בערו", תשכ"ה; וספרו של חשין, מטלטלין בדין הנזיקין, תשל"א, שפורסם לאחר צאת הספר בשוא הרשימה.

3 למשל, גורלי, מבוא לדיני הנזיקין, תשט"ו.

4 בעמ' 24.

שוליים, למאמרים שהתפרסמו ב"הפרקליט", אך אינו מזכיר כי החוק נידון במקום אחר בספר⁵. כן אין יחס סביר בין חלקים שנכתבו על-ידי מחברים שונים. כך מצומצם היקפו של החלק על נזיקין וחוזים⁶, לעומת החלק הנזכר שנושאו הוא נזיקין ו"עשיית עושר ולא במשפט"⁷. אמנם חלק מהבעיות הנזכרות בחלק על נזיקין וחוזים נדונות שוב במקומות אחרים בספר, אך מערכת היחסים שבין שני ענפים אלה של המשפט האזרחי ראויה היתה להרחבה, הן לגופה והן בהשוואה למקום שהוקצה בספר לנושאים אחרים. כך רק נרמז על הבעיה של תביעות מתחרות בחוזים ובנזיקין בנין אותו מעשה, אך אין זכר להתחבטותם של בתי המשפט באנגליה ובארץ⁸ באשר להיזקקות לתביעה בנזיקין, כאשר המעשה מהווה גם הפרת חוזה בין אותם הצדדים.

בהעדר "ישת סמיכה של מוגרפיות ומאמרים", כדברי פרופ' ג. טדסקי במבוא לספר, מהווה חלק נכבד ממנו חריש ראשון בשדה הפסיקה. בדרך כלל ניסו המחברים לגבש את הפסיקה להלכות, תוך התווית הדרד, הנראית להם כרצויה, להתפתחות החקיקה וההלכה. אולם לעיתים נראה כי היריעה הורחבה והועמקה עד לכדי מוגרפיה⁹ שספק אם מקומה בספר זה. הרהור זה מתעורר למשל למיקרא החלק הדין ב"הליכות השופטים כמקור לדיני הנזיקין עקרון יסוד לחיוב נזיקין במשפט הארץ"¹⁰. בחלק זה מפתח ד"ר מ. חשין את רעיונו המעניין בדבר חלוקת העוללות שבפקודה לעוללות פרטיקולריות ולעוללות מסגרת. על הראשונות נמנות מרבית העוללות, והן אותן עוללות שבהגדרתן מנה המחוקק יסודות שבעובדה פלוגית כתנאי בלעדיו אין להמוצרותן. לעומתן — עוללות המסגרת הן שתיים: עוללת הרשלנות והפרת חובה חקוקה. מאחר שבעוללות אלה מתבטאת, לדעת ד"ר חשין, תפיסה משפטית של היקף האחריות בנזיקין, הוא מציג את השאלה אם יש באותן עוללות כדי לקבוע יסוד כללי לחיוב בנזיקין. דיון זה, המשתרע על פני עמודים רבים, אינו עוסק בתיאור הדין הקיים אלא כאמור בפיתוחו של רעיון, שאולי עתיד להשפיע על המשפט החיובי, אך כיום עדיין לא נקלט רעיון זה במשפטנו. דבריו של ד"ר מ. חשין, עם כל ההנאה והענין שבקריאתם, אינם משתלבים יפה בספר שלפנינו. הדבר בולט בעת עיון בחלק הדין ב"אחריות בשל יחס מיוחד בין האחראי לבין גורם הנזק"¹¹. חלק זה מבוסס בעיקרו של דבר על ספרו של פרופ' א. ברק באותו נושא¹², כשהביקורת על ההלכות הקיימות נרמזת בהערות המפנות לספר המיוחד לנושא זה.

יש והקורא יתקשה למצוא מיקומה של בעיה שבה הוא מתעניין. כך למשל העוסק באחריותו של קטין לשווא יחפש בשער החמישי ששמו: "חסינות מאחריות או מתביעה: שלילת זכות הנזיק או שלילת תביעתו"¹³. בעוד שבחלק זה נידון, בין

5 בעמ' 649.

6 עמ' 12—15.

7 עמ' 16—24.

8 תיא"א (ת"א) 3761/59 אקשטיין נ. גילו, פסקים (מ), ס' 28.

9 בעמ' 84.

10 אכן פורסם חלק זה בכותרת: "דין נזיקין ודין אבות נזיקין במשפט ישראל", משפטים, כרך

א', עמ' 346.

11 בעמ' 436.

12 ברק, אחריות שילוחית בדיני הנזיקין (1965).

13 בעמ' 347.

השאר, מעמדם של פושט רגל, בני-זוג ותאגיד, אין בו דיון ואף לא הפנייה לענין נזק שנגרם על-ידי קטין. סוגיה זו מצאה מקומה בשער השלישי: "יסודות האחריות בנויקין", בחלק השני על "האשם: התנהגות המזיק". ניתן אמנם להצדיק את מיקומו של הדיון באחריות הקטין בהקשר ליסוד הנפשי ורעיון האשמה בנויקין. אך אפשר היה ללמוד מהוראות פקודת הנויקין באשר לאחריות הקטין לענין הסוגיה של היסוד הנפשי, ולא היה הכרח לטלטל את כל הסוגיה ממקומה. מה עוד שהתוצאה היא חזרה על הדיון במהות החסימה שבסעיפים 9 ו-18(א) לפקודת הנויקין¹⁴, המצוי בהקדמה לשער על החסינות מאחריות או מתביעה¹⁵, וגם בחלק הדין באחריות קטין, וזאת מבלי שבמקום אחד בספר תהיה התייחסות למשנהו.

נראה שהליקויים דוגמת אלה שהוזכרו הם מחיר שלא היה מנוס מלשלמו במהדורה הראשונה, על שיתופם של מחברים אחדים.

המחברים התגברו יפה על פיתוי הצומד בפני כל מי שכותב בארץ על דיני הנויקין — להרבות בהפניות לפסיקה האנגלית. הן מקורם של דיני הנויקין באנגליה, והפסיקה האנגלית מרובה וממיינת בספרות האנגלית על דיני הנויקין. המחברים נקטו בשיטה הראויה, התואמת גם את רוח ההלכה בארץ באשר להיוקקות לפסיקה האנגלית¹⁶. הלכות אנגליות הובאו כמעט רק בהיעדר הלכה ישראלית ברורה בסוגיה הגידונה, או לצרכי השוואה.

לשמירת חיוניותו של הספר בשטח מהיר-התפתחות כדיני הנויקין הוציאו מחבריו תוספת עידכון¹⁷. על אף תוספת זו וגם אם יוציאו כמותה מידי שנה, אין ספק כי הפסיקה הענפה כדיני הנויקין וגם התערבותו של המחוקק יאלצו את המחברים לשקול בעוד זמן לא רב הוצאתה של מהדורה חדשה. נוסף להמלצות שהשתמעו מהדברים שנכתבו עד כה, מוצע להוסיף בראשית דיון בכל נושא רשימה של המאמרים הישראליים העיקריים באותו נושא. כך נוהגים כמה מחברים באנגליה¹⁸, ולא תהיה זו הכבדה על מחברי הספר, באשר חלק ניכר מהמאמרים הישראליים נזכר בגוף הספר, וריכוזם כמוצע — יקל על הקורא.

עוד ראוי היה ליתן את הדעת בספר, על דיני הנויקין המתפתחים מחוץ לפקודת הנויקין. כך, למשל, סעיף 45 לחוק ההגבלים העסקיים, תשי"ט—1959, נזכר בספר רק בהערת שוליים¹⁹. סעיף זה קובע כי הגורם נזק תוך עבירה על החוק הנזכר יפצה את הניזוק כאילו היה זה נזק שנגרם על-ידי עוולה שבפקודת הנויקין. אולם המחוקק המשיך וקבע בסעיף שורה של סטיות מהדרך לקביעת הפיצויים שבפקודת הנויקין. נראה שיחסי הגומלין בין הוראותיו של סעיף 45 לחוק ההגבלים העסקיים, תשי"ט—1959, לבין הוראותיה של פקודת הנויקין בסוגיה זו ראויים להארה בחלק הדין בפיצויים.

14 לפני ביטולו על-ידי החוק להסדר התדיינות בין בני זוג, תשכ"ט—1969.

15 בעמ' 349.

16 ע"א 81/55 כוכבי נ. בקר ואח', י"א פד"י, 225, שבו נקבע כי לאחר שבית-משפט בארץ גיבש הלכה, המבוססת אמנם על המשפט האנגלי, אין לפנות יותר לפסיקה האנגלית לענין אותה הלכה.

17 חוברת עידכון עד אביב 1971, ירושלים, תשל"ב.

18 ביחוד Salmond on Torts (15th ed.), Heuston.

19 בעמ' 79.

ספרים

ציבור המשפטנים בארץ מצפה לחלק השני של הספר שיעסוק בעולות, ובכך ייתן כלי שלם לתלמיד, לעורך הדין ולבית המשפט. אולם בזאת לא תמו המשאלות למחברים. נשיא בית המשפט העליון, השופט אגרנט, הצביע לאחרונה בפומבי על ניצני ההשפעה של המשפט הישראלי בעקבות פרסומם של קבצים באנגלית של פסיקה נבחרת שניתנה על-ידי בית המשפט העליון. דיני הנוזיקין, נתונים כעת בשלב החפתחות לא רק בישראל אלא גם באנגליה ובארצות דוברות אנגלית אחרות. לו ניתן היה להביא אליהם את הספר שבפנינו בתרגום אנגלי – אין ספק כי רעיונותיהם של משפטנים ישראלים עשויים היו למצוא הד בכתובים ובפסקי-דין של המדינות שדיני הנוזיקין, שלהן – כשלנו, מושתתים על המשפט המקובל.

ד"ר גבריאל קלינג